

דין החזרה וגערה בקורא בתורה שטעה

הרב עמיחי ישראל כנרתי

הקדמה

במאמר שלפנינו נדון בעז"ה בענין מצוי, שהקורא בתורה טועה בקריאת מילה אחת, טעות גדולה או קטנה, והציבור גוער בו (כלומר, מעיר לו) שיתקן את קריאתו. ויש "מהדרים" בגערה, על כל קריאה שאינה מדוקדקת לגמרי לפי דעתם, ובגערה חזקה. ויש לדון באלו מצבים כך ראוי מצד ההלכה, או שעדיף לשתוק כדי שלא לצער או לביישו¹.

דיון זה מלבד חשיבותו המעשית, הרי הוא מעניין מצד ההתלבטות בהתנגשות במקרה זה של "בין אדם לחבירו" עם "בין אדם למקום". ואין צריך לומר שהננו מחוייבים במידה שווה לשני חלקים אלו של התורה², ולא מעדיפים אחד על השני³.

במקרה של התנגשות כזאת למדנו במסכת ברכות (ט: כ-). שאם מדובר

1. ולעיתים גם ההערות מבלבלות את דעת הקורא, והוא כבר לא מצליח לקרוא טוב בהמשך הקריאה, והעירו על זה בקצרה בספר "כתר שם טוב" (לרב שם טוב גאגין) עמ' רפז ובספר "נפש הרב", מתורת ומעשי הגר"ד סולוביצ'יק זצ"ל, עמ' קלט [נשמעתי מידיד אחד שהוא 'בדוק ומנוסה' שכך קורה, ועדיף לא להעיר באופן כזה].

2. כמובן, גם הבין אדם לחבירו מבוסס על דברי התורה וחז"ל, ולא סתם רגשות הלב.

3. חז"ל אומרים על הלוחות "לחת כתיב, מלמד ששניהם שוות" (מובא ברש"י שמות לא, יח ודברים ט, יא). ונראה שהכוונה בכך לא רק לגודל השווה, אלא למעלתם וחשיבותם, שהלוח הראשון שעיקרו בין אדם למקום והלוח השני שעיקרו בין אדם לחבירו שווים זה לזה במעלתם. ונביא כאן גם מדברי ההספד של הגר"ד אוערבך שליט"א מטבריה על אביו מרן הגרש"ז זצ"ל: "... אצל אבא לא ראינו שהיה אדוק בדבר אחד יותר מהדבר השני. כל תרי"ג מצוות עבדו באותו 'לחץ'. כוונתי, להניח תפילין ולשלם ביומו שכר שכיר היה באותו קדושה, באותו הידור, כך זה היה נראה".

על איסור דאורייתא, אז אנו אומרים "אין חכמה ואין תבונה וכו' כנגד ה'", ולכן מי שמוצא כלאים בבגדו פושטן אפילו בשוק. אבל אם עובר על דין דאורייתא בשב ואל תעשה, הרי הוא נדחה מפני כבוד הבריות במקרים מסויימים. ועוד, שדינים מדרבנן נדחים מפני כבוד הבריות, ועל זה נאמר "גדול כבוד הבריות!". ועיין סיכום בהרחבה על כללי ופרטי ענין זה באנצ' תלמודית ערך "כבוד הבריות"⁴.

והנה קריאה בתורה בשני ובחמישי ובשבת היא תקנה קדומה מדרבנן⁵, מלבד קריאת פרשת זכור שהיא מצוה מדאורייתא ובה באמת רגילים לדקדק מאד בקריאה, בהברה ובטעמים.

שיטות הראשונים

עיקר נידוננו נתון בהבנת דברי הרמב"ם וספר המנהיג, והתלבטו בכך כבר ראשוני האחרונים.

כתב הרמב"ם (תפילה, יב, ו): "קרא וטעה אפילו בדקדוק אות אחת מחזירין אותו עד שיקראנה בדקדוק". ולא פירט באיזו טעות מדובר.

מאידך, בספר המנהיג (מהד' מוסד הרב קוק⁶, הלכות שבת סי' לא עמ' קס), לראב"ן הירחי, בן דורו של הרמב"ם, כתב אחרת:

"אם טעה הקורא בתורה או החזן המקריא אותו טוב לו שלא להגיה לו על שגגותיו **להלבין את פניו ברבים**⁷ כי אע"פ שטעה יצא ידי קריאה,

4. ושם גם דיון איזה גנאי בכוחו לדחות איסור דאורייתא בשב ואל תעשה, ובדחיית דרבנן ודאי שאפילו גנאי יותר קטן, עיי"ש היטב. נדגיש שוב, שמדובר על כללים הלכתיים. 'כבוד הבריות' זוהי הגדרה הלכתית, ולא כל מה שמישהו ייפגע ממנו דוחה מצוות וחייבים ואיסורים לא מדאורייתא ולא מדרבנן.

5. ראה בסוגיה ב"ק פב, א, וראה בספר אשי ישראל (הלכות תפילה) פרק לח הערה ב.

6. הוהדר עיי' ד"ר יצחק רפאל ז"ל, וי"ל בשנת תשל"ח. והוא שם מכת"י ניו-יורק, ולכן נמצא בסוגריים מרובעות. ואינו בכת"י אחרים ובנדפס, ומובן מדוע האחרונים התלבטו בהבנת הדברים שהובאו בקיצור בטור. [ואין ספק שהיא גירסה נכונה בספר המנהיג, שהרי כבר הטור מעיד עליה].

7. חומר הלבנת פנים אצל חז"ל ידוע, ואמרו שמוטב לאדם להשליך עצמו לכבשן

דאמרינן במדרש⁸ מנין שאם קרא לאהרן הרן ולאברהם אברם שיצא ידי חובתו שנא' ודגלו עלי אהבה, פירוש ושקר שלו?⁹ אך אם טעו ביתרון אות אחת או בחסרון או שקרא לדלת ריש או לריש דלת בדבר שהוא כלפי מעלה שהוא כמחריב את העולם – אין עצה ואין תבונה לנגד ה', ויש עלינו להגיה לו בקול רם עד שיחזור בו לקרות כהוגן וכדת¹⁰”.

ובטור סי' קמב הביא תחילה את דברי המנהיג¹¹ ואחריו דברי הרמב”ם, ולא העיר כלום, האם חולקים ביניהם וכמי ההלכה.

ובתרוה”ד (פסקים וכתבים סי' קפא) כתב מהרא”י: ”וכן ראיתי כמה פעמים לפני רבותי ושאר גדולים שטעו הקוראים בדקדוקי טעמים, וגם בפת”ח וקמ”ץ סגו”ל וציר”י, אע”פ שגערו בו קצת, מ”מ לא החזיר מהן”. והיינו, שמתחדש לנו מדברי רבינו מהרא”י שגם על טעות שאין מחזירים עליה מ”מ ”גוערים קצת” בקורא¹².

האש ואל ילבין פני חבירו ברבים, והרי הוא כשופך דמים, ואין לו חלק לעוה”ב. ובמערא (א”י) זהירי באחוורי אפי (כל זה ע”פ ב”מ סוף פרק רביעי). ובגיטין נז, א: בא וראה כמה גדול כוחה של בושה, עיי”ש במעשה דבר קמצא שחרב הבית בגלל זה, ועי”ע באנצ’ תלמודית ערך ”הלבנת פנים”, ובסופה תקנות ומנהגים שנעשו כדי שלא לבייש. וראוי להזכיר כאן גם את דברי הגי”ר חיים שמואלביץ זצ”ל, ראש ישיבת מיר, שפגיעה בין אדם לחבירו נחשבת לחטא גם אם לא התכוון לצער, ואפילו אם התכוון לטובתו. והוכיח זאת מפנינה שנעשה על צער חנה, למרות שעשתה לטובתה, ומעוד גמרות, ראה ב”שיחות מוסר” תשל”א מאמר כד ותשלי”ב מאמר ב, וכן ב”מח ולב” עמ’ קו.

8. שה”ש רבה ב, ד.

9. והוכיח שם בספר המנהיג ש”דגלו” הוא שקרו: ”במשלי, קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו, בדינא לא לידגול פומיה, תלמידי חכמים המדגלין זה לזה בהלכה, וכן פירש רבנו יעקב מ”כ פרק אין מעמידין בעיז דיגלא בחבריה ידע”.

10. כוונת המשפט האחרון כאן, מ”אך אם טעו”, התבאר היטב בפירוש ’בארות יצחק’ לרב יצחק רצאבי שליט”א (ביאורו על ’פסקי מהרי”ץ’, ח”ב עמ’ תנט), נמצא במאגר ’אוצר החכמה’, עיי”ש.

11. משום מה בתרוה”ד (לקמן), וכן הוא גם בהעתקתו בשו”ת מהר”י ברונא סי’ צ) מובא שהטור כתב זאת בשם ראב”ה, וכנראה הוא ט”ס, וצ”ל ”ראב”י”.

12. לא פורש מי הגוער, ונראה קצת מלשונו של תרוה”ד שהגדולים בציבור גערו. וראה בשו”ת תשובות והנהגות ח”א סי’ קמו שהקרובים אל הקורא יגערו

ובבית יוסף שם הביא דברי מהר"י אבן חביב, שלפיו (בתירוץ השני) דברי בעל המנהיג הם רק בדבר שאין בו שינוי ענין¹³. ואח"כ כתב הבית יוסף להוכיח מדברי הירושלמי¹⁴ שאפילו על טעות שאינה משנה את הענין מחזירים אותו.

ובב"ח שם כתב בדעת המנהיג שהקל אפילו בטעות שמשנה הענין¹⁵, והוסיף: "והכי נהוג, כבעל המנהיג¹⁶ דלא כרמב"ם". וכן הבינו עוד אחרונים בדעת ספר המנהיג.

(ומסתבר שהגבאי שעומד לידו יעיר לו בנחת, אם בר הכי הוא להבין טעויות). והראש"ל יצ"ג הגיר' מרדכי אליהו זצ"ל הורה: "יש להעמיד אדם הבקי בדקדוק שרק הוא יתקן את הקורא, והקהל אל יפריעו וירעישו בהערותיהם" (ספר דרך התורה, הרב אלנקווה, עמ' 9).

בבירור מטרת הגערה כתב במקור חיים (לבעל החוות יאיר, מהד' מכון ירושלים) שני טעמים: "כדי שיזהר להבא. ונ"ל עוד, כדי שנדע שהש"ץ טעה, פן נכתוב בס"ת כך ויש פסול בס"ת".

13. כתב הח"א (ח"א כלל לא סעי' לא) מהי טעות שמשנה הענין: "כגון חלב חלב, יעשה יעשה, אם ואם, אהרן הרין". ועל הדוגמא האחרונה העיר כבר הח"א עצמו, שבראשונים ע"פ המדרש הבינו שטעות זו אינה משנה משמעות, וכ"פ במשנה ברורה (שם ס"ק ד) ע"פ האליה רבה ופרי חדש. [והוא דבר מצוי אצל הרבה אנשים, שאינם מבחינים בלשונם בין א/ה/ע]. ועיי"ש במ"ב בשם ספר "שלחן עצי שיטים" (והוא לגייר שלמה חלמא, מח"ס מרכבת המשנה) שאמנם טעות בטעמים בד"כ אינה משנה משמעות, אך אם הענין משתנה, כגון שקרא משרת במקום מפסיק, מחזירים אותו. [וכאן מקום להעיר על קריאת טעם התביר, שמצוי בבעלי קוראים שמפסיקים הפסקה משמעותית בו, ומצוי שהפסקה זו משנה הענין, ולא ידעו שהתביר הוא הפסק קטן מאוד. וכן לגבי תלישא קטנה לפני קדמא ואזלא, שהוא טעם מחבר ולא מפסיק, והרבה בעלי קריאה אינם מבדילים כלל בין תלישא קטנה שהיא משרת לבין תלישא גדולה שהיא טעם מפסיק. וראה בספר "אם למקרא השלם" לרב ניסן שרוני שליט"א (אשדוד תשס"א), פרק יח ופרק כג, ושים ליבך לכך].

14. עיי"ש שההוכחות הם משלושה מקומות בירושלמי מגילה.

15. ואנחנו שזכינו לאור דברי המנהיג מכת"י, ראה בהערה לעיל, רואים שאכן צודק הב"ח בפירוש הדברים.

16. מסתימת לשונו נראה שכוונתו כשיטת בעל המנהיג ממש, דהיינו שאפילו לא

להלכה כתבו בשו"ע וברמ"א (שם, סעיף א') כך :

"קרא וטעה, אפילו בדקדוק את אחת, מחזירין אותו.

הגה: וכן דין החזון הקורא; ודוקא בשינוי שמשתנה ע"י זה הענין, אבל אם טעה בנגינת הטעם או בניקוד, אין מחזירין אותו, אבל גוערין בו"¹⁷.

ובפשטות יש מחלוקת בין השו"ע והרמ"א, שלפי השו"ע על כל טעות מחזירים¹⁸, ולפי הרמ"א רק על טעות שמשנה הענין מחזירים, ועל טעות שאינה משנה משמעות רק גוערים. והעיר במקור חיים (לבעל החוות יאיר) שהרמ"א היה צריך לומר "ויש אומרים"¹⁹.

האם יש אפשרות להקל בזה יותר מהשו"ע והרמ"א?

ונדון כאן בקצרה האם אפשר להקל בזה יותר מהשו"ע והרמ"א, והיינו שלא להחזיר על כל טעות ואפילו כשמשנה הענין, ואולי אפילו לא לגעור. והיינו דוקא כשמניעה זו נובעת מרצון להחמיר בצער השני ובהלבנת פנים, ולא כשהיא נובעת מסתם עצלות, או מזלזול בהלכה ואי-אכפתיות לקריאה בתורה אם תיעשה כך או כך, ודוק.

ולעיל הובאו דברי המנהיג שפשטותם להקל בזה לגמרי מחשש להלבנת פנים, ודברי הבי"ח שכך נהוג.

והנה באליה רבה (על סעי' א, סוף אות ב) כתב בעקבות הבי"ח הנ"ל ש"אין למחות ביד מי שאינו חוזר" אפילו על טעות שמשתנה הענין. וכ"כ בסידור דרך החיים לגאון רבי יעקב מליסא, בעל נתיבות המשפט. אך רבינו המשנה ברורה בביאור הלכה (סוף ד"ה אין מחזירין) כתב שלא

גוערין, ולא כהרכבת הרמ"א עליו את דברי תרוה"ד שלפחות גוערין ואפילו במקום שמשתנה הענין.

17. צ"ע מדוע לא הדגיש בתרוה"ד: "גוערין קצת".

18. כ"כ הפר"ח והגרי"א, ודלא כפמ"ג באשל אברהם שגם לשו"ע מחזירים רק בטעות שהשתנה הענין.

19. אמנם הדבר מצוי בעוד מקומות, שהרמ"א חולק, ולא מצוין "ויש אומרים", ואכמ"ל. [וראה לדוגמא במ"ב ס"י לג ס"ק כב וס"י קכג ס"ק טו, ובשער הציון ס"י תרנא ס"ק סז]..

מסתבר להקל כל כך בזה, בגלל שלפי דעת הרמב"ם והשו"ע על כל טעות מחזירים, והתבטא שזו "הפרזה על המידה".

ובאשל אברהם מבוטשאטש כתב לגבי גערה בטעות שאין בה שינוי משמעות: "בקריאת ספר תורה איני רגיל לגעור בהקורא בטעות שאינו שינוי ענין, כיוון שאין הקורא עושה כן בשאט בנפש או בקלות הדעת או בעצלות מללמוד את עצמו מקודם בטוב, ואונס פטור אין בו צד גערה, ונצטוונו שלא לענוש האנוס כידוע, ושגיאות מי יבין".

ובספר "כתר שם טוב" (לרב שם טוב גאגין) עמ' רפו הביא את מנהג לונדון ואמשרדם ש"אינם מרשים לציבור לגעור בש"ץ אם טעה בקריאת הפרשה", וכתב שיש להם על מה שיסמוכו, והוא על שיטת המנהיג לפי פשט לשונו שמדובר אפילו על טעות שמשנתנה הענין, עיי"ש.

והן אמנם שקהילות האשכנזים קיבלו על עצמם פסקי המ"ב בעיקרון²⁰, מ"מ נראה שלגבי "אין למחות בידו" יתכן לסמוך על שיטת חלק מגדולי הפוסקים (מנהיג-ב"ח-א"ר-א"א-דה"ח) אפילו כנגד פסיקתו של המ"ב, וצ"ע²¹.

החזרה מול גערה

נראה ברור מלשון תרוה"ד והרמ"א, שגערה היא פחות חמורה מהחזרה, ועוד דבר נראה ברמ"א ש"חיבר" את דברי המנהיג עם תרוה"ד, שבגערה אין הלבנת פנים, שהרי זה היה חששו של המנהיג.

20. קביעה זו מקובלת על כל פוסקי זמנינו, וכבר צוינה ע"י מרן הראי"ה קוק זצ"ל (לפני שמונים שנה!) בהספדו על החפץ חיים (נדפס בספר מאמרי-הראי"ה, עמ' 3-131): "[המשנה ברורה] קבע לו כבר נחלת עולמים, בתור ספר פוסק מבוסס שהלכה כמותו בכל מקום". כך גם לשונו של רבינו הרצי"ה זצ"ל: "הכרעת המ"ב, שהוא נתקבל ונתפרסם בהסכמת גאוני הדור הקודם כפוסק אחרון בתפוצות ישראל" (הקדמה לסידור עולת-ראיה, ח"א עמ' טו). ואכמ"ל.

21. העיד הרב נתן חי שליט"א, רב ישובנו איתמר שבשומרון, שהתפלל מספר שנים בקביעות עם הג"ר מרדכי אליהו זצ"ל, ומעולם לא תיקן בעל קורא, אפילו בטעות שמשנתנה הענין.

וצ"ע ביאור הדבר, שלכאורה אם גוערין בקורא הרי גם יחזור ויתקן קריאתו.

והנה בשו"ת אפרסקתא דעניא (לג"ר דוד שפרבר זצ"ל, מרבני רומניה בדור הקודם) ח"ב או"ח סי' כג, כתב שגוערין בו היינו שלא בשעת הקריאה אלא אח"כ בינו לבין עצמו²², עיי"ש. אך בשו"ת תשובות והנהגות (לג"ר משה שטרנבוך שליט"א) ח"א סי' קמז כתב שגוערים בו הוא גם בשעת הטעות.

וצ"ב, אם כן מהי הקולא בגערה מהחזרה. ואולי בגלל זה כתב מהרא"י בדקדוק: "גוערים מעט", והיינו שהחזרה היא בתקיפות ובהכרת, ואילו גערה היא בנחת ובשקט, ומשמע קצת שיכול הקורא בעצם 'להתעלם' ממנה ולא לחזור.

ועוד אפשר לומר, שהחזרה משמעה אפילו אם כבר המשיכו בפסוק, ואפילו אם אמר שם שמים. וזה לשון המ"ב שם ס"ק ב: "והיינו בין כשהוא עומד עדיין בפסוק זה ובין שכבר גמר הפרשה, ואפילו בירך לאחריה נמי העולה אחריו חוזר לאותו פסוק". ואילו בגערה אין חומרא זו, אלא לכתחילה יחזור מיד, אבל אם המשיך אין מחזירים אותו.

בושה מרובה

נקדים כאן, שלכאורה צ"ע בדעת הרמב"ם מדוע לא חש לטענת ספר המנהיג על הלבנת פני הקורא, והרי גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה, וודאי כאן שרק עשה דרבנן של קריאה בתורה. וכן קשה על בעל תרוה"ד, שכתב אפילו לגבי טעויות של רק לכתחילה שאין חוזרים אבל בכל זאת גוערים, ולמה לא נחשוש להלבנת פנים.

ונראה שסבירא להו שבאמת אינה כ"כ הלבנת פנים, שהרי הקורא עושה 'מצוה' ולא איזו הופעה ציבורית, וגם הוא בעצמו רוצה לעשותה

22. וכ"כ בספר חידושי בתרא על פסחים. ובספר שערי זבולון (לרב זבולון שוב שליט"א) עמ' קפ הסתפק בשאלה זו.

בדרך הטובה ביותר כלפי שמיא, וניחא ליה שיתקנו אותו ויעזרוהו לעשות המצוה באופן לכתחילה²³.

ואי"כ, נראה שכל זה רק בגערה והחזרה "רגילים", אבל אם הוא בושה מרובה, מסתבר שבזה אכן לא ניחא לו, ויהיה הדין לכו"ע כשיטת בעל המנהיג שאין לגעור בו ולהחזיר הקריאה. ונציין אופנים של בושה מרובה:

1. שגוערים בו הרבה מהקהל בקול רם ובצעקות, ואין זאת כוונת ההלכה.
2. באופן שטועה הרבה פעמים, והוא בושה מרובה²⁴.
3. באירוע חגיגי, שיש רוב עם ומוזמנים, כגון חתונה, בר מצוה, וכיו"ב. וראה בנספח א' כאן²⁵.

23. נראה שלזה התכוון ערוה"ש (סי' קמב סעי' ב): "...ומה שייך בזה הלבנת פנים? ואי"כ גם בתפילה כשטעה לא נחזירנו מטעם הלבנת פנים!" [וכעין זה אפשר לבאר, שהקורא יודע מראש שנכנס למצב שיגערו בו על טעויותיו, והיא כמחילה מראש].

באופן שונה ניתן לבאר (וכן שמעתי מהרב דוד אריאב שליט"א, מח"ס "לרעך כמוך" ג' חלקים) שמותר להכלים לצורך ותועלת, כגון הדין של האב לבנו והרב לתלמידו, ראה ברמב"ם הלכות ת"ת ד, ה, וכן בהלכות דעות ו, ח. וראה גם בספר "נפש הרב", מתורת הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל, עמ' ט-י.

24. וראה בהליכות שלמה, פסקי מרן הגרשז"א זצ"ל, הלכות תפילה פ"ב סעי' כה, ואורחות הלכה שם הערה 82.

25. כמובן יתכן מצב של נער מאד בוגר וצדיק, שתיקנו אותו בקריאת הבר מצוה, והוא בליבו מאד מודה על כך, אבל כמדומה שיותר סביר ומצוי שיקרה אחרת. וכבר כתב במסילת ישרים (אמצע פרק יא, לגבי נקמה) ש"האדם מרגיש מאד בעלבונותיו, ומצטער צער גדול". לכן עדיף לא לשחק באש, ולחשוב שהיא רק תחמם ולא תשרוף, ודוק.

ונעיר עוד, שבאמת לא כל גדולי ישראל היה ניחא דעתם מהמנהג שבר המצוה קורא את כל הפרשה (ולא רק מפטיר והפטרה), ראה למשל בהליכות שלמה (פסקי מרן הגרשז"א זצ"ל) הלי' תפילה פ"ב סעי' לד ובהערה שם, ומסתבר שאחד מטעמיהם הוא זה, שמצוי טעויות בקריאה זו, וקשה לגעור ולהחזיר במעמד כזה.

4. נער צעיר בתחילת דרכו בקריאה. וכן אנשים שפלי נפש שצריך במיוחד להזהר מהכלמתם, כגון יתום וגר, ראה ברמב"ם הלכות דעות פרק ו' הלכה י' בענין זה²⁶.
5. אם ניסו לתקנו פעם-פעמיים ואינו מתקן, כגון שלא הבין במה טעה או שבגלל לשונו המשובשת אינו מצליח לתקן, מסתבר שעוד גערות הם כבר בושה מרובה.
6. כבוד תורה, כגון רב העיר או בית הכנסת שקורא, או ראש ישיבה ור"מ בישיבתו.

סיכום

עלה בידנו:

- א. בטעות שמשנה את המשמעות צריכים להחזיר את הקורא. אבל המקל שלא להחזיר אפילו באופן כזה, והיינו מפני שמחמיר בכבוד הבריות²⁷, יש לו על מי לסמוך (פשט דברי ספר המנהיג, ועדות הבי"ח שכך נוהגים).
 - ב. בטעות שאינה משנה את המשמעות, פשט דברי הרמב"ם והשו"ע שמחזירים אותו, אבל הרמ"א פסק שאין מחזירים אלא רק "גוערים קצת", ומסתבר שצריך להעשות בעדינות, רק לשם שמים וטובת המצוה, ולא בסגנון צעקני של מחאה והתקפה כמצוי במקומות מסויימים, והוא רחום יכפר עוון.
- פשיטא מק"ו מסעיף א' שגם כאן המקל שכלל לא לגעור יש לו על מי לסמוך.

26. וכגון אנשים שיש להם צרה מיוחדת שלכן הם 'מרי נפשי ויקשי רוחי' (כלשון חנה אם שמואל על עצמה כשהיתה עקרה). ויתכן שזאת כוונת רש"י (שמות כב, כא) שהפסוק "לא תענון" מדבר על כל אדם, והיינו כגון שהוא במצב של צרה מיוחדת.

27. וכעין המעשה בגר"ח זצ"ל מבריסק, שהתיר בספק סכנה לאכול מאכל אסור, והתבטא על זה שאיננו מקל בהלכות מאכלות אסורות, אלא מחמיר בהלכות פיקוח נפש.

- ג. במקומות של בושה מרובה (ראה במאמר) יש מקום גדול להקל בהחזרה או גערה בכל אופן, ויתכן שיש בכך אפילו צד של איסור בין אדם לחבירו.
- ד. פשיטא שאם מסופק במה ששמע מהקורא, והוא דבר מצוי, לא ימהר לגעור בו עד שיברר בזריזות עם חבריו מה הם שמעו.
- ה. וכל זה בדיעבד, אבל לכתחילה כבר זרזו הראשונים והאחרונים שהקורא יכין היטב את הקריאה בכל דקדוקיה, ראה בשו"ת מהר"ם מינץ סוף סי' פא ובמ"ב סי' קמב ס"ק ו'.

ונסיים בדברי הגמרא במו"ק ה, א, על אותו תלמיד שהיה רגיל להקשות על רבו בשיעור בישיבה, אך בשיעור לכלל הציבור ("שבתא דריגלא") נמנע מכך כדי שלא יתבייש רבו. קרא עליו רבו: "ושם דרך אראנו בישע אלוקים" (תהילים נ, כג) – כל השם אורחותיו זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה. ודבר זה כלל גדול הוא בעבודת השם, והכל לפי תורת ההלכה והמוסר²⁸.

28. כבר הדגיש החזון איש בספרו "אמונה ובטחון" תחילת פרק שאת האסור והמותר של תורת המוסר אמורה לקבוע דוקא ההלכה ולא רגשות המוסר, עיי"ש היטב. מ"מ לעיתים רבות יש שיקולים מוסריים בתוך עולם ההלכה, כנידון שלנו בדברי ספר המנהיג.

נספח א':

סיפור: 'עלייה' / יהודה שר-שלום²⁹

יעמוד רב... לקרוא בתורה. הפרופסור כיבדנו בנוכחותו מפעם לפעם בשבתות, והפעם אינה כפעם בפעם, הפעם הוא בא עם בנו ונכדיו המתוקים, הם באו לחגוג את יום הולדתו השמונים. הוא נזקף לאטו כיאה לאדם שכמותו, החליק ידו על שערו הכסוף, היטיב את חליפתו המגוהצת, סידר את טליתו החדשה, וצעד בהתרגשות. הכל נראה בעיניו כהולך לו בהילוך אטי, מביט בו בעיניים פקוחות. ידיו אחזו בעדינות את ידיות הספר, ליטפו חמוקיהן, אצבע הזהב נעה וסימנה, ציציותיו נגעו באותיות ובפיו, הוא עצם את עיניו בהרגשה עילאית, והתחיל לרעום בחזקה את הברכה. אך מכיוון שאין רגליו תדירות בבתי כנסיות, ואף כשהוא נמצא מעלים אותו לעתים רחוקות – כשניסה להוציא מפיו את הברכה שלא הייתה חקוקה בראשו, התבלבל – "אשר נתן לנו את תורתו" – "אשר בחר בנו" – צעקות עלו מתוך הקהל, המולה, ומתוך הרעש – הוא שונא רעש, אחד התנאים הראשונים שמציב לתלמידיו ועובדיו הוא שלא ירעישו – בגללו הוא התבלבל יותר ויותר, עד שהתחיל לגמגם, ובעל הקורא, זה שהוא תורם לו בסתר – הקריא לו תיבה תיבה כמלמד ילד קטן, וקולו ענה אחריו בקול ענות חלושה. השקט חזר על כנו, ידי דקדקנים תקפיו זרוע היסו את הקהל ששתק גם לפני כן, ושתקו בעצמם, פן יפסידו ניגון אחד של תיבה, ושמא יטעה הקורא ואוזניהם החדות לא ישמעו את שמע הטרף...

29. נכתב בעלון "עולם קטן" (פרשת עקב תשס"ט), ותודתי להם על אישורם לפרסם זאת שוב כאן. [נואל יאמר הקורא שיש כאן סתם איזו הגזמה, שהרי בספר 'כתר שם טוב' (לרב שם טוב גאגין) עמי רפז כתב מעשה שהיה בבעל קורא שהיה בקביעות טועה בקריאתו בטעות מסויימת, "והציבור היו גוערין בו בקולי קולות, עד שפעם אחת לא היה יכול לסבול על עלבונו, הלך והמיר דתו רח"ל"].

לעיני בשר נראה היה שהוא עומד שם, אבל הוא לא – הכל הסתחרר בעיניו, בליל אותיות וצבעים וקולות שאבהו לימים עברו --

עוד בעת שהיה תחת הכנפיים החמות של הוריו, ימי חדווה השתפכו להם בבית לקול נגינתו הערבה והנעימה, עת למד לקרוא את פרשיתו, ולסוף אחר שקרא וקרא, הגיעה העת הגדולה. ניחוחות התבשילים הלכו בשבילי העיירה, השתובבו בתוך הרוחות, וכל המריח מריחם המתה עליו בטנו המיה גדולה. כל שיחות האנשים נסבו אודות הקידוש שיהיה אחר התפילה, להיות עתידים ליום. לא היה אדם שיסכים לפספס את שמחתו של גביר העיירה שהיה ידוע לכל באופיו הטוב ובכספו הרב, ואף את מעשי אשתו הצדקנית שבידיה ידי הזהב הייתה הופכת כל תבשיל לתבשיל שמוגש כמנה ראשונה בגן עדן.

במשעול המשפחה המסודר כלבוש אף הוא בגדי חג, התגלגלו עגלות קרובים וקרובות שבאו במיוחד לרגל המאורע. ביניהם היו סבו וסבתו, סבו היה רב גדול בעל הדרת פנים מיוחדת – זקן ארוך ולבן היה לו ואש תמיד הייתה נסוכה על פניו, דומה היה למלאך ה' – הכל כינוהו אליהו, בטוחים היו שאליהו הנביא הוא, ואם לא, ניצוץ שלו לכל הפחות. סבתו הייתה רזה, נמוכת קומה וחיוך כמעט ילדותי השתובב לעד על פניה, אישה פעלתנית עם מרץ בלתי נדלה.

וככל דבר בעולם שלסוף מגיע זמנו הגיעה העת –

הוא עמד על הבימה נרגש אך גם מלא חששות, לבו פעם בחזקה, נדמה היה לו שאם השקט היה משתרר שם היו כל אנשי בית כנסת מקצה לקצה שומעים את הדפיקות. למרות חזרותיו הרבות וכל ההכנות – מה שאמרו לו אביו ואמו ובמיוחד מבטו של סבו – ואולי בגללם, בעת שפסע לעבר הבימה כשאביו וסבו מלווים אותו כשני מלאכים, הוא חש כילד קטן, שעניינים רבות נעוצות בו. עיניים חדות כעיני הדורסים של הדקדקנים ועיני חבריו הדרדקים שהבטיחו לסגור חשבונות – לצלוף ללא רחם טילי סוכריות...

הוא התחיל לגמגם את הברכה בשקט, כשצלף החוד ירה לראשו ממרחק רב סוכריה על מקל, הלם רגעי אחז בו, אך האש המרחפת על

פני סבו שלחה לו להבה של חוס, והוא טלטל את ראשו קלות והמשיך, נגינתו המתוקה בילדותיותה התמימה השתפכה בחלל, מילאתהו במשהו שאין דעת האדם יכולה להגדיר. רק לבו יכול לומר לו – שהוא חש את זה.

אך בבת אחת כל הקסם פג, כל התמימות התנפצה. הוא טעה טעות קלה – אחת כזו שאינה משנה את משמעותה של המילה. אבל היא הספיקה לנצי הקהל. וכשהוא כרע תחת המתקפה ולא הצליח להוציא מפיו ולו תיבה אחת, וכשגם חבריו הצטרפו לחגיגה – יללות קרב אינדיאניות נצטווחו מפיהם ועשרות סוכריות, גם גרזנים על מקל לא רק טופים רכים, נחתו על ראשו; וכשגם הנשים תקעו בו את עיניהן ודיברו בו בקול רם; כשהוא כבר לא הצליח להמשיך ולסבול את הדבר, דמעות רותחות כבר עמדו בזוויות עיניו, ובתוכו הן כבר ירדו עד שהציפוהו – הוא לקח את רגליו, כל כולו נדחס בתוכן, ורץ ריצה מטורפת כמי שיש סכנה לחייו. כך יצא את בית הכנסת, המשיך לדהור ברחובות, הגיע לשבילים, המשיך לשדות --

עוד שנים רבות אחרי כן כשחסרה רכילות טרייה בשוק של אותה העיירה עלתה בריחתו ונידונה, כשרעמי צחוק גדולים מתלווים לזיכרון. אבל היום כבר אין מי שיזכור חוץ ממנו. כל אנשי עיירתו עלו בעשן השמיימה, בידי הרוצחים הארורים.

מישהו טילטל את כתפו, החזיר אותו למציאות – תתעורר, הסתיימה הקריאה, אתה צריך לברך! שוב המולה עלתה בקהל, ושחוק. הוא פתח באיטיות סידור שניתן לו, הוא עדיין לא חזר לגמרי, ואמר בשקט את הברכה. לו הייתי עכשיו נער כאז – הוא זעק בלב, הייתי שוב תופס את רגליי ובורח מכאן, אבל עכשיו אני אדם מכובד, שחוזר באיטיות למקומו. וכך אחרי שחיכה לצד העולה אחריו עוד עלייה ארוכה, פסע פסיעה ועוד פסיעה לעבר מקומו, ולעבר השבת הבאה שבה יישאר במיטה, ואולי אולי, אם המצפון לא ייתן לו מנוח יקום לאטו ויגיד קריאת שמע ותפילת עמידה עם קפה ועוגה. הוא לא יהיה פה.

נספח ב':

מעשה שהיה ונברא: 'תיקון ושכרו' / הרב יואל קטן³⁰

מעשה היה לפני שנים רבות שהתארחתי בשבת במקום שאינם בני תורה, והתפללתי בבוקר בבית כנסת שלא הכרתי ושלא הכירו אותי. כשהגיעו לקריאת התורה הקורא טעה טעויות גסות על ימין ועל שמאל, ואני ממקומי התאפקתי, והערתי לקורא ותיקנתי אותו רק במקום שהשתנתה המשמעות לגמרי, וזה קרה פעמים רבות. אפשר היה לראות שההערות שלי לא מוצאות חן בעיני חלק מהמתפללים, אך הקורא בדרך כלל תיקן לפי דבריי.

אחרי הקריאה ניגש הקורא [שלא הכרתיו] למקום שבו ישבתי, והייתי בטוח שהוא הולך לגעור בי על ש"הפרעתי לו" במשך כל הקריאה. להפתעתי במקום זה – הודה לי מקרב לב על תיקוניי: 'אני כ"כ מודה לך שתיקנת אותי, לא הספקתי להכין את הקריאה כמו שצריך ופחדתי שאיננו יוצאים ידי חובה'...

30. לשם "איזון" הסיפור תקודם, מובא כאן מעשה קצר שסיפר הרב יואל קטן שליט"א, ראש "מכון שלמה אומן" בשעלבים.